

ИКТИСОДИЙ НАЗАРИЯ ФАНИДАН МАЪРУЗА ДАРСЛАРИ СИФАТИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙУЛЛАРИ

Б.Бобокулов (Сам ДУ даценти)
Б Искандаров (Сам ДУ магистри)

Ушбу мақолада иктисодий назария фанидан маъруза уқишда уқитувчи ва талабанинг узига хос вазифа ва мақсадлари шакилланмоғи лозимлиги ҳақида фикр билдирилган.

Бизга маълумки, маъруза олий таълим тизимида уқув – тарбиявий жараёнларнинг етакчи шакли ҳисобланади. У фанларнинг туб моҳияти ва мақсадини очиқ беришда, талабаларнинг мутахассис сифатида ҳамда маънавий ва маърифий жихатдан камол топишида, дунёқарашнинг шаклланишида муҳим аҳамият касб этади. Маъруза уқитиш жараёнинг етакчи шаклини ташкил этар экан, талаба бу ҳолда биринчи мартда утаётган фанларининг методологияси ва унинг назарий асоси билан танишади. Шу билан биргаликда маъруза орқали талабада илмий дунёқараш шаклланади. Бир суз билан айтганда булажак мутахассиснинг амалий куникмалари ривожланади. Шу билан биргаликда, маъруза уқитиш жараёнинг бошқа шакллари: семинар, амалий машгулот, мустақил иш, ишлаб чиқариш амалиёти ва бошқаларнинг тавсифи ва моҳиятини белгилаб беради, уларни ташкил этишнинг бош омили ҳисобланади.

Айниқса, ҳозирги даврда, яъни бозор муносабатлари шаклланаётган шароитда, булажак мутахассисдан иктисодий саводхонлик талаб килинаётган бир вақтда Иктисодий назария фанидан маъруза уқиш услубиятини шакиллантириш ката аҳамиятга эга. Чунки, Иктисодий назария фанидан маъруза уқиш услубиятини такомиллаштириш булажак мутахассислар булаётган иктисодий узғаришларни тугри англаб олишлари, уларда иктисодий тафаккур, иктисодий онғни шаклланиши учун шароит яратилади. Аммо, Иктисодий назарияни уқитиш жараёнида фан буйича уқув дастурида келтирилган маърузаларни (ёки назарий ёндошувларни) механик тарзда талабаларга етказиб бериш билан чекланиб қолмаслиги керак. Фикиримизча, бу жараёнда биринчи навбатда талабаларда жамиятда булаётган иктисодий жараёнларнинг чуқур иктисодий назарий асосини тушинтириш ва шу асосда уларда мустақил илмий фикрларни шакиллантиришга эътиборни қаратиш лозим. Шу ҳолдагина талабаларда иктисодий ҳолат (муҳит)ни реал таҳлил қилиш куникмалари шаклланади. Қўп ҳолларда талабалардан алоҳида иктисодий ҳолатларни таҳлил қилиш учун қийинчиликлар пайдо бўлади, чунки у ёки бу иктисодий ҳолатлар буйича дарсликларда, уқув қўлланмаларда аниқ жавоб берилмайди. Дарсликлар қанчалик такомиллашмасин, унда ижтимоий ҳаётнинг барча аниқ иктисодий ҳолатларни изоҳлайдиган жавоблар мавжуд бўлмайди. Шунинг учун ҳам Иктисодий назариядан маъруза уқишни ташкил этишда нафакат фан буйича билим бериш, балки талабаларни иктисодий воқелик, иктисодий жараёни мустақил таҳлил этиш ва умумлаштириш куникмаларини шакиллантиришга эътиборни қаратмоқ зарур.

Ҳозирги вақтда Иктисодий назариядан маърузаларни уқишни ташкил этиш буйича бой тажрибалар тупланган ҳамда уни такомиллаштириш учун олий таълим тизими “Иктисодий назария” кафедраларида бир қатор услубий ишлар амалга оширилган ва улар уқитиш жараёнида қўлланилмоқда. Аммо уни уқитиш жараёнида ҳали ҳам бир қатор муаммолар, етишмовчиликлар ҳамда резервлар мавжуд. Булар бизнинг фикримизча, қуйдаги ҳолатларда намайён бўлади:

– Ҳамма вақт ҳам маърузалар уқув жараёнининг етакчи шакли бўлмасдан, қўпроқ декоратив, шаблон характерига эга бўлганида;

– Ҳозирги давр иктисодий муносабатлар тизимининг реал ҳолатини тулиқ ифода қила олмаганида;

– Маърузаларнинг мантикий кетма-кетлигига қўп ҳолларда эътибор берилмаслигида;

– Маъруза матнларини мутахассислик уқув режасига мослиги бузилганда;

– Маъруза ва уқитишнинг бошқа шакллари уртасидаги узаро боғлиқлик таъминланса;

– Педагогик нуқтаи-назаридан маъруза уқитишни ташкил этишга эътибор берилганда ва бошқа ҳолатларда.

Бу ҳолатлар маърузанинг сифати ва самарадорлигига салбий таъсир қилиб, унинг бош мақсадидан четқа чиқишига олиб келади.

Иктисодий назария (бошқа ижтимоий фанлардан ҳам) фанидан маъруза дарсини утиш самарадорлигини ошириш ҳамда талабаларнинг фанга ижодий ёндошувини қучайтириш учун

фан укитувчиси маъруза укишда деклоративлик элементларидан холи булмоги лозим. Биринчи навбатда, маърузада иктисодий ходиса ва жараёнлар асосланган ва исботланган холда талабаларга етказилиши лозим. Бунга эришиш бизнинг фикримизча, куп холларда укитувчининг тажрибаси, педагогик махорати ва унинг фан дастуридаги маъзуларга чукур илмий – услубий жихатдан таёргарлик куриши асосида амалга ошади. Шу билан биргаликда укитувчи дарс жараёнида талабаларни урганаётган масалаларга кизикишини кучайтириш усулларига эътибор беришлари мақсадга мувофиқ. Куп холларда фан мавзуларини ёритиш учун ажиратилган вақт(маъруза учун ажиратилган соат) етмайди. Бундай ҳолатлардан чиқиш учун укитувчи куйилган масалаларни киска, тезис тарзида изохлашга ҳаракат қилади. Бундай ҳолатда укитувчи дарс давомида мазкур масалаларни мустиқил тарзда урганиш учун услубий тавсиялар бериб кетса мақсадга мувофиқдир. Бу ҳол талабаларни фан бийича мустиқил ишлашини кучайтиришга сабаб буладики, оқибатда фанни узлаштириш бир мунча кучаяди. Иктисодий назария фанидан маъруза дарсининг сифати ва самарадорлигини ошириш учун укитувчининг мавзуларга илмий-иждоий ёндошуви ҳам ката аҳамият касб этади. Бу ҳолда укитувчи нафақат илмий жихатдан асосланган иктисодий фикрлар, гоёлар, таълимотларни талабаларга етказида, балки уларни урганилаётган масалаларга мустиқил илмий ёндошув ҳиссиётини шакиллантиради.

Иктисодий назария фанидан маъруза дарсининг самарадорлигини оширишнинг яна бир йули дарс жараёнига техник воситаларидан фойдаланишни кучайтиришдир. Техник укув воситаларидан фойдаланишда фаннинг хусусиятларини ҳисобга олиш мувофиқ. Иктисодий назария фанидан бази мавзуларни яхлит изохлаш орқали тушутириб булмайди уларни кенгрок таърифлаш лозим. Яъни иктисодий билимлар яъни илмий фикрлар, илмий билимларни такқослаш орқали талабаларга етказиш мақсадга мувофиқ. Фанни укитиш жараёнида техник воситаларидан фойдаланиш муаммони идрок этиш жараёнини кучайтиради. Хусусан, у талабаларга вазифалар куйиш илмий-иждоий мунозаралар утказиш куйилган муаммоларни ечишда талабаларга ёрдам беради ва вазифаларни кучайтиради.

Иктисодий назария фанидан маърузалар самарадорлигини ошириш куп жихатдан муаммоли маърузаларни укитишни ташкил этишга боглик. Бу ҳол талабаларга билим беришни такомиллаштиришга, уларга фан ва мавзулар буйича кушимча илмий ва амалий ахборотларни беришга имкон беради.

Анъанавий маърузадан фаркли, муаммоли маърузада укитишнинг уч вазифасидан ташкари, яъни укитиш, тарбиявийлик ва идрок этиш вазифаларидан ташкари бошқарувчилик ва методик вазифалар ҳам бажарилади. Охирги икки вазифа талабаларда мавзуга кизикишни кучайтиради. Бундай маърузага тайёргарлик куришда укитувчи мустиқил ишлаш учун таклифларни ҳам тайёрлаб бериши лозим.

Муаммоли маъруза куп омилли мақсадга эга булиб, ургатиш, тарбиявий, идрок этиш, бошқарув ва методик вазифаларни бажаради.

Ургатиш вазифаси орқали талаба мутахассислиги буйича илмий дунёқараш шакилланади, унинг иждоий фикрлаш қобилияти кучаяди, мутахассислик қуникмаларини тушиниб этади.

Тарбиявийлик вазифаси талабада танлаган мутахассислигига, булажак меҳнат фаолиятига муносабатини тарбиялайди. Иктисодий фикрларинг шакилланишига, меҳнат жамоасига муносабатининг шакилланишига олиб келади.

Идрок этиш вазифасида куйидагиларни таъкидлаш мумкин: талаба маълум ҳажимдаги маълумотларни қабул қилади, янги маълумотларни излайди, қабул қилинган маълумотларни синтез қилишга ҳаракат қилади, ижтимоий-иктисодий воқеликни баҳолайди.

Бошқарувчилик вазифаси талабанинг маърузани ташкил қилиши ва бошқариш қуникмаларини шакилланиши билан боглик.

Методик вазифаси талабада фан буйича укув материалларини узлаштириш билан боглик. Бу вазифа орқали талабалар иктисодий муаммоларни мустиқил узлаштириш вазифаси орқали амалга оширади.

Хулоса қилиб айтганда, фан укитувчиси маъруза укиш жараёнида юқорида таъкидланган вазифаларни бажаришга эътиборни қаратиши лозим. Уларнинг бирлиги талабаларни укитиш, таълим-тарбия ишларини юқори даражада олиб боришга, маъруза дарсини сифат ва самарадорлигини оширишга имкон яратади

Иктисодий назария фанидан маърузаларни муаммоли тарзда ташкил этиш бир қатор устунликларга эга: бу ҳолда талабалар мустиқил билим олишга ҳаракатлари кучаяди, уларнинг иждоий имкониятлари ривожланишига сабаб булади, муаммоларни илмий – назарий жихатдан

тахлил килишга, хуласа чикаришга характ килади. Шу билан биргаликда талабаларни мустакил иктисодий фикрлаш қобилиятини тарбиялайди.

Анъанавий, тасвирий – тушунтириш услуби, маъруза уқишда уқитувчи талабаларга тайёр ҳолдаги билимларни ифодалаб тушунтириш утади, яъни дарслик, уқув қулланма, маъруза матни ва ҳоказолардан фойдаланади. Бу ҳолда талаба факат берилган маълумотларни эшитади, эслаб қолади ва синов вақтида ушлар асосида жавоб беради. Ушбу услубда талабанинг фикрлаш ва эслаб қолиш қобилиятини тарбияланади. Бундай маъруза уқиш жараёнида уқитувчининг асосий вазифаси талабаларга билимлар мазмунини бериш ҳисобланади.

Муаммоли тарзда маъруза уқишни ташкил этишда уқитувчи талабаларга билимни нафакат тайёр ҳолда беради, балки уларнинг олдида у ёки бу иктисодий муаммоларни мустакил ҳолда ечиш вазифасини қуяди. Талаба эса маълумотлар мажмуини эслаб қолмасдан унинг ечим йулларини кидиради. Демак, муаммоли маърузани уқишни ташкил этишдан мақсад талабаларнинг эслаб қолиш қобилиятларини тарбиялаш эмас, балки қуйилган муаммоларни ечиш учун уларда фаол фикрлаш қобилиятини тарбиялашдир.

Муаммоли тарзда маъруза уқишни ташкил этишни тадбиқ этиш, анъанавий маъруза уқишни инкор этмайди, балки у билан узаро боғлиқликда бўлади. Бу боғлиқлик талабаларнинг билим савияси, уқув материалларининг мазмуни, вақт ва ҳоказолар билан боғлиқ.

Муаммоли маъруза уқув режаси асосида олиб борилиши ва унга мос келиши лозим. Шу билан биргаликда мавзуларнинг яхлитлиги, мантикий ва мақсадли кетма-кетликда тузилиши лозим. Ушбу ҳолда маърузачи ва тингловчи уртасида узаро боғлиқликни қучайтирадики, бу уқитишни ташкил этишнинг муҳим воситаларидан бири ҳисобланади. Шу билан биргаликда маърузаларни методик жиҳатдан юқори даражада бўлишига мавзуларни назарий жиҳатдан юқори асослаш ва исботлаш муҳимдир.

Юқорида таъкидланган фикрларга асосланиб, Иктисодий назария фани уқитувчилари олдидаги муҳим вазифаларни келтиришимиз мумкин. Буларга қуйидагиларни киритамиз:

- Талабалар олдида фаннинг назарий асосларини методологиясини исботлаш;
- Фаннинг яхлит билимлар тизими эканлигини ифодалаш;
- Иктисодий назария фанинг муҳим муаммоларини ечишда уни урганиш услубларининг барчасини қуллаш;
- Иктисодий категориялар, қонулар ҳаракатини ва уларни узаро бир-бирига боғлиқлигини очиқ бериш;
- Ҳозирги даврнинг илмий концепцияларини, гоё ва таълимотларини ҳамда фаннинг ривожланиш истикболларини ёритиш;
- Талабаларнинг иктисодий тарбиясини қучайтириш;
- Талабаларда меҳнат интизомини, меҳнат қуникмаларини, ҳужалик юритиш, иш билармонлик, тадбиркорлик қуникмаларини шакиллантириш.

Хулоса қилиб айтганда, Иктисодий назария фанидан маъруза уқишда уқитувчи ва талабанинг узига ҳос вазифа ва мақсадлари шакилланмоғи лозим.

Уқитувчининг вазифаси- тайёр илмий инфармацияларни талабаларга етказиб беришгина эмас, балки у ёки бу иктисодий муаммолар илмий изланишларининг методологик асосларини ифодалаш, муаммоларни назарий ва амалий жиҳатдан боғлиқлигини исботлашдир. Шу билан биргаликда маърузачи дарс давомида ва дарсдан ташқари талабани муаммолар бўйича идрок этиш, мустакил илмий ишлаш, уни режалаштириш ва бошқариб бориш лозим.

Талабанинг вазифаси эса – факат тайёр илмий хулосаларни қабул қилиш ва эслаб қолиш эмас, балки инфармацияларни мустакил ҳолда идрок этиш.